

## Milan Rastislav Štefánik - vojak a diplomat



Štefánik (21. júla 1880–4. mája 1919) vyšiel z malej slovenskej dedinky Košariská a stal sa svetoznámym vedcom, politikom, diplomatom a vojakom, jedným z najvýznamnejších mužov, akých slovenský<sup>1</sup> národ v celých svojich dejinách mal.<sup>2</sup>

Po štúdiu astronómie pracoval od roku 1905 v observatóriu v Meudone vo Francúzsku a v roku 1912 získal francúzske štátne občianstvo. Francúzsko miloval, ale svojej vlasti a svojmu národu zostal tiež verný a za jeho slobodu bojoval s nasadením všetkých síl. Pre ňu pri návrate do vlasti aj tragicky zahynul letom, ktorý pripomína závrtný pád *mýtického Ikara*.

Vypuknutie 1. svetovej vojny zastihlo Štefánika v Maroku, kde ako francúzsky občan plnil úlohy v službách francúzskej vlády. Štefánika povolali do francúzskej armády (hoci pri odvode na Kráľovských Vinohradoch počas jeho štúdií v Prahe ho klasifikovali za neschopného vojenskej služby v rakúsko-uhorskej armáde), kam nastúpil ako obyčajný vojak. Odvtedy sa začala odvíjať jeho krátka závrtná kariéra, počas ktorej preletel diplomatickým a vojenským nebom ako meteor až k osudnému 4. máju 1919, keď našiel – vtedy už francúzsky generál a československý minister pri návrate do svojej rodnej zeme aj svoj nečakaný nešťastný koniec.<sup>3</sup>

Ako napísala znalkyňa života a diela M. R. Štefánika, historička Bohumila Ferenčuhová, tento veľký Slovák dnes žije ako mýtus, k čomu nepochybne

<sup>1</sup> Alebo, ako sa to chápalo v jeho dobe a ako je to napísané aj na jeho mohyle na bradle: **národ československý**.

<sup>2</sup> Svedčí o tom aj množstvo vedeckej a krásnej literatúry. Podľa bibliografie o Štefánikovi do roku 1999 existovalo o Štefánikovi 2151 bibliografických jednotiek a 309 ďalších publikácií, ktoré sa o Štefánikovi zmieňovali. Pozri KLÍMOVÁ, A.—HRÚZOVÁ, M. - NÉMETHOVÁ, M.—POLAKOVIČOVÁ, E. (Zost.) *Milan Rastislav Štefánik 1880-1919. Personálna bibliografia*. Štátna vedecká knižnica Banská Bystrica, 2000.

<sup>3</sup> GUELTON, F.—BRAND, E.—KŠIŇAN, M. *Milan Rastislav Štefánik v archívnych dokumentoch Historickéj služby francúzskeho ministerstva obrany*. Ministerstvo obrany SR, Bratislava 2009.

prispela okrem jeho významných činov aj jeho tragická smrť vo veku muža v stredných rokoch na prahu oslobodenej vlasti. Nehodu jeho lietadla Caproni, v ktorom našiel smrť spolu so svojimi tromi talianskymi druhmi, už súčasnosť vníma ako tragédiu priam antických rozmerov. „*Je možné pochybovať o detailoch historického stvárnenia jeho mnohorozmernej osobnosti v početných prácach na Slovensku i vo svete, medzi ktorými nájdeme i poéziu a romány. Je možné skúmať politickú účelovosť rôznych interpretácií. Ale Štefánikovej pamiatky sa na Slovensku nemožno zlovoľne a beztrešne dotknúť. Stala sa súčasťou slovenskej národnej identity.*“<sup>4</sup>

Štefánikove schopnosti, vzdelanie, znalosť cudzích jazykov a spoločenské kontakty ho už pred vojnou predurčili, aby v zahraničí plnil významné misie v službách svojej druhej vlasti – Francúzskej republiky. V tom mu významne pomohli osobné kontakty, ktoré nadviazal ešte pred svetovou vojnou keď sa zoznámil s manželmi Hillovcami (Hill bol veľvyslancom USA v Berlíne), bankárom Payotom, podnikateľom Henrim Devouassoum a ďalšími. Významné bolo pre Štefánika jeho zoznámenie so senátorom Emilom Chautempsom, ktorý sa stal jeho protektorom a aj osobné stretnutia s Poincaréovcami, Berthelotovcami či Jouvenelovcami.<sup>5</sup> To všetko bolo dôležitou súčasťou prípravy Štefánika na jeho neskoršie diplomatické pôsobenie. Učil sa spoločenskému taktu, diplomatickému správaniu a vybraným spôsobom. Tým všetkým neskôr pôsobil na svoje okolie a to spolu s jeho osobným šarmom robilo z neho zaujímavého a obľúbeného spoločníka.

V lete 1912 odišiel do Brazílie, kde v októbri 1912 pozoroval úplné zatmenie slnka. Okrem vedeckej práce využil svoj pobyt v tejto juhoamerickej krajine aj na zoznámenie s brazílskym prezidentom, maršalom Hermesom Rodriguesom da Fonesca. V roku 1913 odcestoval v službách francúzskeho ministerstva školstva na Tahiti, kde bolo jeho úlohou vybudovať aj stálu astronomickú a meteorologickú stanicu a vypracovať klimatickú mapu kolónie. Senátor Chautemps predstavil Štefánika štátnemu podtajomníkovi obchodného loďstva Anatolovi de Monzie, ktorý sa usiloval vytvoriť podmienky pre rozvoj prístavu Papeete ako prístavu na jednej z námorných ciest otvorených vďaka Panamskému prielivu. Štefánik v rozhovore vysvetlil Monziem význam zariadenia Francúzskej telegrafnej stanice na Tahiti a v Južnej Amerike. Podľa Štefánika by najvhodnejším miestom bol jeden z ostrovov v súostroví Galapágy, kde sa okrem telegrafnej stanice mal vybudovať aj uhoľný prístav.<sup>6</sup> Štefánik uspel a ďalšiu cestu z Tahiti do Ekvádoru podnikol už z poverenia dvoch francúzskych ministerstiev: ministerstva školstva a výtvarných umení a ministerstva obchodného loďstva. Štefánik viedol prieskum potrebný na vybudovanie meteorologických a rádiotelegrafických staníc a skúmal

---

<sup>4</sup> FERENČUHOVÁ, B. *Na cestu slovenskému vydaniu Pamäti M. R. Štefánika vo francúzskych vojenských archívoch*. Ref. 3, s. 7.

<sup>5</sup> Tamže, s. 13.

<sup>6</sup> Tamže, s. 14.

najvhodnejšie prostriedky na uľahčenie nadviazania námorných vzťahov a rozvoj obchodných kontaktov medzi Francúzskou republikou a Ekvádorom. V tamojšom hlavnom meste Quite si získal takú dôveru ekvádorskej vlády, že ho poverili aj reorganizáciou observatória v metropole.

V júli roku 1914, keď bol Štefánik na misii v Maroku, mu za služby preukázané Francúzsku v Brazílii a Ekvádore udelili titul rytiera Čestnej légie. Bolo to nielen čestné ocenenie, ale aj prejav uznania Štefánikových kvalít a jeho prínosu pre jeho novú vlasť - Francúzsko. Po vypuknutí vojny sa vracia do Francúzska a 2. augusta nastupuje do armády k 102. pešiemu pluku v Chartres ako obyčajný vojak. Čoskoro ho preložili k 1. skupine letectva v Dijone a 26. januára 1915 ho prideliť do školy vojenského letectva v Chartres. Dňa 9. marca sa stáva slobodníkom a žiakom-pilotom a už o mesiac získava vojenské osvedčenie. 3. mája je povýšený na podporučíka a pridelený k letke MF 54, ktorá práve vynikla v Brias pod velením kapitána Prata. V septembri 1915 ho prevelili k X. armáde s cieľom presunu k jednotkám nasadeným v Srbsku. Za krátky čas si v jednotkách, kde bol, získal takú obľubu, že potom *"odchod podporučíka Štefánika zanechal v X. armáde veľký smútok"*.<sup>7</sup> Dovtedajšia kariéra Štefánika ako vedca a diplomata získava ďalšiu dimenziu - vojenskú. Vedu musel kvôli vojnovým udalostiam (veril, že len dočasne) odsunúť stranou a plniť také, úlohy, ktoré si vyžadovala naliehavosť doby – jednak v službách svojej vlasti Francúzska a jednak v službách svojho národa – v dobovej terminológii Čechoslovákov, československého národa – Slovákov, ktorí sa spolu s Čechmi chopili príležitosti oslobodiť sa z rakúsko-uhorskej nadvlády. Pri tejto činnosti bol Štefánik nadmieru obetavý a aj úspešný o čom svedčí aj jeho závratná a naozaj výnimočná kariéra. Pred krátkym časom bol len - na začiatku vojny - prostým vojacom a o necelé štyri roky nosil už generálske hviezdičky. Predtým len skúmal hviezdy na oblohe a teraz ich nosil aj na generálskej rovnošate! Ktorému inému astronómovi "skúmateľovi vesmírnych hviezd" sa niečo také podarilo? Asi naozaj len máloktorému, aspoň sa o ňom nevie toľko, ako o Štefánikovi.

Aj keď jeho rýchly a výnimočný postup samozrejme urýchlila aj výnimočná doba, bez Štefánikovej obrovskej osobnej angažovanosti, jeho neúnavného úsilia a všestranných schopností, ale aj odriekania (známy je jeho zlý zdravotný stav), by to iste nebolo bývalo možné. Vývoj vojenskej a diplomatickej kariéry Štefánika v ďalších mesiacoch ovplyvňovala jeho účasť v diplomaticko-vojenských misiách v službách Francúzska a už aj Českého, neskôr Československého národného výboru, ktorý sa stal zárodokom budúcej československej vlády:

– dňa 10. septembra 1915 prideliť Štefánika k letke MF 99, ktorá operovala pod velením kapitána Vitrala v Srbsku. Táto etapa vojny sa pre Francúzov

---

<sup>7</sup> Tamže, s. 16.

skončila v októbri a novembri 1915 ústupom cez Albánsko a návratom do Paríža. Jeho stretnutie s E. Benešom 13. decembra 1915 je počiatkom aktívnej činnosti M. R. Štefánika v čs. zahraničnom odboji, kde sa okrem organizovania diplomatických stretnutí T. G. Masaryka a E. Beneša venoval najmä organizácii československých légii. Povzbudený generálom Janinom sa Štefánik snažil podľa amerického vzoru vytvoriť slovenskú letku, budúcu letku Lafayette,<sup>8</sup>

-po povýšení na poručíka 20. 3. 1916 dostal v lete toho istého roku rozkaz na misiu do Ruska s cieľom robiť nábor medzi zajatcami rakúsko-uhorskej armády pochádzajúcimi z českých krajín a Slovenska, ktorí by išli dobrovoľne slúžiť do francúzskej armády. 20. decembra je už kapitánom a počas pobytu v Rumunsku mu na účely tejto misie prepožičiavajú už hodnosť vyššieho dôstojníka – majora,

– v apríli 1917 sa vracia do Paríža a už v máji odchádza na ďalšiu významnú misiu – tentoraz do USA, kde pokračuje v diele začatom v Rusku.

Štefánikova činnosť je úspešná a preto už v júli 1917 predložil francúzsky minister vojny predsedovi vlády návrh na vytvorenie československej armády vo Francúzsku. Príznačné je Štefánikovo hodnotenie generálom Janinom v jeho osobnom spise: Štefánik *"si statočne počínal v Srbsku a vo Francúzsku ako letec... aj v Taliansku plnil dôležitú úlohu... ukázal sa ako dobrý dôstojník a zároveň dobrý Francúz, ktorý hral prvoradú úlohu ako česko-slovenský vlastenec"*.<sup>9</sup>

Keď sa Štefánik v novembri 1917 nakrátko vracia do Paríža, dostáva Rad dôstojníka Čestnej légie<sup>10</sup> a 5. januára 1918 je poverený zastupovaním generála Janina, francúzskeho veliteľa česko-slovenských vojsk v Rusku. Štefánika vysielajú cez Taliansko do Jassy v Rumunsku a po povýšení na majora 2. februára mu pre účely rumunskej misie prepožičiavajú hodnosť podplukovníka. To schválil minister vojny a predseda francúzskej vlády George Clémenceau.<sup>11</sup> Je zaujímavé, že Štáb armády, oddelenie organizácie a mobilizácie armády označilo 31. mája 1918 v správe pre kabinet ministra Štefánika za Čecha. Bol to zrejme dôsledok aj Štefánikovho taktického prístupu ku vzťahom k Čechom a Slovákom: išlo o príliš veľkú vec – slobodu – než aby sa sily trieštili a komplikovali upozorňovaním, že ide o dva národy: *"Major Štefánik, Čech, naturalizovaný Francúz..."* píše sa v správe.<sup>12</sup> V dokumente, z ktorého je naozaj

<sup>8</sup> Pozri dokument č. 30, GUELTON, ref. 3, s. 30.

<sup>9</sup> Pozri dokument č. 17, GUELTON, ref. 3, s. 33.

<sup>10</sup> Celkom iste to ovplyvnila aj správa francúzskeho vojenského pridelenca v USA generála Vignala, ktorý o Štefánikovom účinkovaní v Spojených štátoch referoval nasledovne: *"Bol som v úzkom vzťahu s majorom Štefánikom počas jeho misie v Spojených štátoch za účelom náboru Čechoslovákov. Ani neviem, ako vychváliť tohto veľkého vlastenca horúceho srdca plného najušľachtilejších a najvyšších citov. S veľkým taktom a múdrosťou si dokázal získať sympatie vysokých predstaviteľov amerického ministerstva zahraničných vecí a v najlepších podmienkach organizovať česko-slovenský nábor. Pri svojom žalosťnom zdravotnom stave sa často nadmerne preťažoval a ako vojak v boji nešetril silami... zaslúži si kríž dôstojníka Čestnej légie, ktorý mu bol udelený."* Tamže, s. 33-34.

<sup>11</sup> Tamže, s. 16.

<sup>12</sup> Pozri dokument č. 18, GUELTON, ref. 3, s. 34.

vidieť, aký rébus museli pre Francúzov predstavovať pojmy ako *český, slovenský a česko-slovenský* a ich vzájomné vzťahy, sa ďalej odôvodňuje, že prepožičanie hodnosti podplukovníka Štefánikovi je nevyhnutné pre úspech:

1/ českého náboru pre československú armádu,

2/ misie, ktorá mu bola zverená v Rumunsku.

Niečo podobné je aj v liste štátneho podtajomníka vojenského letectva hlavnému veliteľovi vojenského letectva z 25. októbra 1915, kde sa spomína, že Štefánik po svojom návrate zo Srbska robil nábor pilotov a vojakov *slovanského a českého pôvodu* s cieľom vytvoriť *slovenskú* letku...<sup>13</sup>

Koncom marca 1918 prešiel podplukovník Štefánik k francúzskej vojenskej misii v Taliansku, aby tu pokračoval v koordinácii všetkých otázok týkajúcich sa organizácie česko-slovenskej armády. V Taliansku ho 6. marca prijal predseda talianskej vlády Vittorio Emanuele Orlando a následne 21. apríla 1918 uzavrela talianska vláda so Štefánikom dohodu o využití česko-slovenských dobrovoľníkov v Taliansku.

Počas krátkeho pobytu v Paríži mu v júni 1918 prepožičali hodnosť brigádneho generála s odôvodnením, že "plní misiu ako zástupca veliteľa československej armády a ako člen Národnej rady".<sup>14</sup> Neskorší vývoj udalostí si vyžiadal Štefánikov návrat do Talianska, odkiaľ posielal generálom Fochovi a Janinovi telegramy o situácii.

Po sovietskorusko-nemeckom mieri (Brest-Litovsk 3. 3. 1918), ktorým vláda Sovietskeho Ruska jednostranne aj oficiálne ukončila svoju účasť v bojoch na strane Dohody, museli Spojenci v Rusku vytvoriť východný front namierený nielen proti Nemcom, ale aj proti bolševikom, čo postavilo československé légie do veľmi zložitej situácie. Služi to Štefánikovi ku cti, že sa aj v komplikovanej situácii správne orientoval a presadzoval neutralitu légii, ktoré sa v prípade bolševických útokov iba bránili. Preto bolo správne aj to, že sa nedali oklamať bolševickým komisárom Levom Trockým, ktorý ich chcel odzbrojiť. Janin a Štefánik boli poverení, každý na svojej úrovni, prevziať vedenie a velenie česko-slovenských vojsk v rámci francúzskej vojenskej misie (nazývanej aj misia Janin) vyslanej v novembri 1918 do Vladivostoku. Po svojich návštevách u plukov rozhodli, že sa musí čo najskôr začať s presunom čs. armády do vlasti.

Keď bol Štefánikovi 9. januára 1919 udelený Rad komandéra Čestnej légie, veľmi ho to dojalo: "*Zdalo sa mi, že je to ako pohladenie, ktoré Francúzsko posielala svojmu adoptívnemu synovi, ktorý pracuje ďaleko od neho... tieto vlastnosti priamosti, čestnosti, čistoty, ktoré sú charakteristikou Francúzska, moja láska ku ktorému sa skončí iba s mojím životom.*"<sup>15</sup>

V januári 1919 sa Štefánik vracia do Európy, ale pokračuje vo svojom úsilí premiestniť légie zo Sibíri čo najskôr do vlasti. Legionári boli totiž veľmi potrební práve v jeho vlasti – na Slovensku, ktorého sa Maďari ani po vzniku

<sup>13</sup> Tamže, dokument č. 29, s. 40-41.

<sup>14</sup> Tamže, s. 17.

<sup>15</sup> Tamže.

Československej republiky, ku ktorej sa aj Slováci resp. ich reprezentanti spontánne svojou Martinskou deklaráciou prihlásili, nechceli vzdať a o slovenské územie bolo potrebné bojovať so zbraňou v ruke ešte aj osem mesiacov po uzavretí prímeria a skončení prvej svetovej vojny. Tragická smrť 4. mája 1919 Štefánikovi zabránila v tom, aby po účasti na rôznych bojiskách vojny dokázal svoje schopnosti a lásku k svojmu národu aj svojou aktívnou účasťou v bojoch na Slovensku v prvom polroku 1919.

Vlast' očakávala návrat svojho syna pôvodne už 2. mája 1919. Vyplýva to z informácie „*Minister Štefánik na ceste domov*“, uverejnenej v novinách Slovenský denník : „*Dnes pred obedom nastúpi náš minister vojny Milan Rastislav Štefánik cestu domov a síce na lietadle. Dľa sdelenia vysadne na aeroplán na „Poli Forniso“ (v Taliansku) pred obedom o 10. hod. A po obede bude už v Bratislave. Ovšem ak počasie bude priaznivé. Na uvítanie ministra porobila vojenská správa potrebné prípravy. Minister Štefánik celú cestu urobí po lietadle a zosadne na vojenskom letišti blízko Bratislavy a nie vo Viedni, ako bolo pôvodne v pláne.*“<sup>16</sup>

Let sa nakoniec uskutočnil 4. mája a Štefánikovo lietadlo – dvojplôšník Caproni č. 450 vzlietlo z Campo Formido pri Udine ráno o 8. hodine. Namiesto veľkej slávy však národ čakal ťažký šok a dlhotrvajúci smútok. Tie isté noviny v utorok 6. mája na prvej strane zarámovanej čiernym obrubníkom veľkými čiernymi písamenami oznamovali: „**Minister Štefánik mŕtvý!**<sup>17</sup> **Priletel aeroplánom z Talie na Slovensko. Pri Bratislave zrútil sa s lietadlom a padol mŕtvý... Celý slovenský národ oplakáva svojho hrdinu.**“



A ďalej: „*S ustrnutím a nevýslovným žiaľom oznamujeme Slovensku strašnú správu, že najvzácnejší jeho hrdina, slávny syn republiky Československej, radosť a pýcha každého slovenského srdca, náš minister vojny dr. Milan Rastislav Štefánik nie je viac medzi živými... Strašlivý, neľútostný osud! Doprial mu prežiť a prekonať všetky hrôzy a nebezpečenstvá vojny, v*

<sup>16</sup> Slovenský denník, 3. mája 1919, č. 90, s. 3.

<sup>17</sup> Titulok ponechávam v pôvodnom pravopise, teda s nesprávnou interpunkciou, aby som zachovala autenticnosť tragického oznámenia.

ktorej toľkoráz bez bázne nasadil svoj život pre našu slobodu na miestach najviac ohrozených a dal mu doletieť do rodnej milovanej zeme. Ale túto zem uvidel iba v hmlách z orličej výšavy – lebo prvý dotyk tejto zeme doniesol mu smrť... Nemohol sa ani potešiť pohľadom na svoj oslobodený národ, nebolo mu dané vypočuť ani len jedno slovo horúcej vd'aky národa za obdivuhodnú, v pravom slova zmysle hrdinskú činnosť. Krutou hrou živlov zrazený bol k zemi, ako orol v najvyššom rozlete, v najplnšom rozvirí svojich síl. A slovenská zem, ktorú náš veľký štátnik tak vrelo ľúbil, nemôže sa mu už ináč odvd'ačiť, ako verne prijať mŕtve jeho telo k večnému odpočinku. Nech mu je ľahká tá slovenská zem. Pamiatka jeho bude večne žiť vo vd'ačnom národe.<sup>18</sup>

Ako nešťastie Štefánikovho nedokončeného návratu na rodnú zem charakterizoval jeden zo smútočných rečníkov na jeho pohrebe, evanjelický a. v. farár v Krajnom a rodinný priateľ Štefánikovcov, Michal Bodický? Uviedol paralelu Štefánika so starozákonnou postavou Mojžiša: „Zemi, uvidíš, ale nevejdeš do ní...“ Koľká tragika sa ukrýva v tých niekoľkých slovách, aká dráma a nešťastie – pre Štefánika, pre jeho najbližších, pre celý slovenský národ, pre mladú Československú republiku!

-----

Vráťme sa na chvíľu do decembra 1918. Správa o vzniku Československej republiky zastihla Štefánika na východe Ruska, vo Vladivostoku. Náš veľký vlastenec na to reagoval niekoľkými telegramami, ktorými vytvorenie ČSR, voľby prezidenta a vznik vlády, nadšene vítal. Z uvedených textov je vidieť aj vzájomný vzťah, vysoký rešpekt a hlboká úcta, ktoré našich najvyšších predstaviteľov – českých aj slovenských – spájali:

### **Text dokumentu č. 136:**

Francúzska vojenská misia na Sibíri Postúpenie telegramu, Vladivostok 7. decembra 1918. Generál Štefánik Vás prosí doručiť na miesto určenia nasledujúce telegramy:

**1/ Pán Masaryk prezident Československej republiky.** So synovskými pocitmi a s veľkou radosťou vlastenca pozdravujem Vás, ctihodný majstre, ako prvého prezidenta Československej republiky.

**2/ Pán Kramarz (správne Kramář), predseda vlády Československej republiky.** Uprostred našej armády, ktorá si je vedomá svojich úloh a bojuje s neuveriteľnými ťažkosťami, pozdravujem s dojatím a dôverou Československú republiku a jej budúcnosť. Vzkriesený a odteraz zjednotený národ sa stane ušľachtilým obhajcom zásad demokracie ktorý dáva život. Ďakujem Vám môj drahý predseda, že ste si ma vybrali za člena našej národnej vlády. Vy, ako aj

---

<sup>18</sup> Slovenský denník, 6. mája 1919, č. 92, s. 1-2.

*Vaši spolupracovníci, môžete byť ubezpečení o mojej vernosti i o mojich bratských pocitoch.*

*3/ Pán Beneš, Minister zahraničných vecí v Prahe. Vrúcne Ťa bozkávam, verný a drahý druh zo stiesnených časov.*

*4/ Páni Dular (správne Dula) a Šrobár, členovia vlády Československej republiky. Vaša prítomnosť vo vláde ma naplňuje šťastím. Vidím v tom symbol premyslenej jednoty a triumf slovenského ducha. Pevná vôľa nášho národa žiť slobodne, prejavená činnosťou našich vojakov, ako aj Vaším hrdinským odbojom proti brutálnej tyranii konečne víťazí pre budúcnosť a ostane zabezpečená, ak pocity bratstva budú panovať od Sumatry (správne má byť Šumavy. Sumatra je evidentná chyba a nezmysel – pozn. F.V.) po Tatry. Ak sa náš vývoj naplní duchom otvorenej demokracie, ktorá vždy rešpektuje jednotlivca a nezabúda na povinnosti jednotlivca voči národu a spoločnosti. Nech žije Československá republika, veľmi vrúcny pozdrav Vám mojim drahým krajanom. Podpísaný Štefánik, minister národnej obrany.<sup>19</sup>*

### **Ako si potomkovia ctíli a vážili Štefánika a jeho odkaz?**

Aj Štefánikov odkaz, jeho povest', život a dielo postihlo to, čo sa významným osobnostiam často stáva: klamalo sa o ňom, falšovali sa dokumenty, búrali jeho sochy. Vychádzali o ňom pavedecké paškvily a hanopisy ako Holotíkova "Štefánikovská legenda a vznik ČSR."<sup>20</sup> Kdekto si ho snažil prisvojiť alebo zase popierať. Najčastejšie sa o ňom ale mlčalo. Tie doby sú našťastie už preč a rok 1989 otvoril možnosť na Štefánika a jeho dielo znovu spomínať objektívne a verne na to, čo skutočne robil, v čo veril, za čo bojoval i zomrel.



Ako sa zaobchádzalo so sochami, pomníkmi a ďalšími pamiatkami po Štefánikovi? Téma ani zďaleka nie je komplexne spracovaná a ešte na svojho

<sup>19</sup> Pozri dokument č. 136, GUELTON, ref. 3, s. 158.

<sup>20</sup> HOLOTÍK, Ľudovít. *Štefánikovská legenda a vznik ČSR*. Vydavateľstvo SAV Bratislava, 1958, 2. vydanie 1960.



objektívneho historika iba čaká. Málo známa je zásluha legionára a neskoršieho armádneho generála Josefa Šnejdárka, rodáka z moravských Napajedel, o vybudovanie prvého pomníka M. R. Štefánikovi v Bratislave. Príhoda s tým spojená, cez vybudovanie mohyly na Bradle až po nedávne odhalenie Štefánikovej sochy pred novostavbou Slovenského národného divadla v Bratislave, dokumentuje veľmi dobre vzťah Slovákov v minulosti aj prítomnosti k svojim dejinám a ich najvýznamnejším predstaviteľom. Miesto opisu dajme prehovorit' hlavnému aktérovi – generálovi Šnejdárkovi: *„Roku 1921 som sa vrátil na Slovensko ako veliteľ bratislavskej divízie. Prišiel som práve včas: bývalý cisár Karol urobil svoj puč a ja som strážil Dunaj po celý čas, čo tá vec trvala. Bol som totiž ustanovený veliteľom 'dunajského frontu'. Raz mi oznámili z Prahy, že o tri dni príde do Bratislavy knieža Lanza di Scala, taliansky minister kolónií, aby mi odovzdal Rad talianskej koruny, ktorým ma vyznamenal taliansky kráľ... Hneď mi napadlo, že knieža, syn národa, ktorý si ctí hrdinov svojich aj cudzích, bude chcieť navštíviť miesto, kde sa zrútil náš hrdina generál Štefánik, a kde našiel smrť nielen on i príslušníci talianskej armády, ktorí ho sprevádzali. Zavolať som veliteľa bratislavského ženijného pluku a šli sme na miesto, kde pred dvoma rokmi došlo k tragickej katastrofe. Miesto sme museli hľadať peknú chvíľu, pretože aj skromný kríž, ktorý ho označoval, bol už preč. Keď sme s pomocou obyvateľov, pracujúcich tam v okolí, miesto spoľahlivo zistili, povedal som veliteľovi ženistov: 'Priateľu, dávam ti rozkaz, aby do 48 hodín stál na tomto mieste malý pomník s vytesanými menami generála Štefánika a padlých Talianov. Tento pomník musí vyzerat' tak, ako by tu stál už dva roky. Zoženieš starý blok kameňa a zariadiš všetko potrebné. Všetko čo potrebuješ dostaneš, ale pomník tu do 48 hodín musí byť.' Neuplynulo ani štyridsať hodín a pomník tam bol a vyzeral dosť staro. V určenú dobu pricestovala talianska misia. Bol som s predpísanou slávou a patričným hlukom dekorovaný na Námestí slobody. Do Bratislavy prišli Taliani s jedným autom, plným vencov. Boli určené pre pomník generála Štefánika a jeho sprievodcov. Na mieste Štefánikovej smrti predniesol knieža dojemnú reč. Musel som pri nej myslieť na hanbu, ktorá by v očiach rytierskeho muža padla na celý náš národ vinou niekoľkých nezodpovedných funkcionárov, keby Taliani našli tragické miesto neposvätené nejakým znamením.“<sup>21</sup>*

O prístupe niektorých slovenských verejných činiteľov i predstaviteľov kultúry k pomníkom svedčia aj udalosti a zlomysel'ná kampaň okolo novopostaveného pomníka generála Milana Rastislava Štefánika v Bratislave plná nechutných urážok, vulgárnych protičeských a dokonca aj antisemitských útokov: *„Slovenskosť je dokonca už aj explicitne potlačená ako v prípade sochy M. R. Štefánika, ktorému zakrátko na nábreží Dunaja pripíšu rolu letca v službách českého leva. Ba čo v službách – v otroctve, ved' lev nad Štefánikovou hlavou ochraňuje labou erb prvej ČSR, čo nie je zrozumiteľné iba ignorantom*

---

<sup>21</sup> ŠNEJDÁREK, Josef. *Pochoduj, nebo zemři!* Elka Press Praha 1994, s. 208–209.

*a hlupákom. Vyznávači páchnucej mŕtvoly čechoslovakizmu už budú mať svoje kultové miesto rovno pred novostavbou Slovenského národného divadla. Možno by som im to aj veľkoryso a multikultúrne priznal, keby sa raz táto hŕstka odrodilcov vyzbierala na rovnako vysoký slovenský dvojkriž a v rámci zblížovania národov by presadila jeho osadenie na Staromestskom námestí v Prahe, možno na mieste, kde kedysi strhli mariánsky stĺp...“*, napísal jeden vrah kresťanský časopis. Čo by si asi o týchto slovách pomyslel a čo by na to asi tak povedal samotný Štefánik? Presne nevedno, ale pri jeho výbušnej a cholerickej povahe, by možno ani nezostalo len pri slovných argumentoch... Vyššie citované telegramy a mnohé Štefánikove vyjadrenia o Čechoch, Československu atď. dostatočne dokumentujú, že on to videl a chápal celkom inak. Ostatne v prípade leva nad jeho sochou nejde o žiadneho českého leva (ten ako je známe má dva chvosty), ale o zviera – kráľa zvierat – ktorý má symbolizovať silu légii a ako takýto symbol ho vymyslel sám Štefánik. Ale vysvetľujte to rôznym zlomyseľníkom, ktorí ani viac ako 90 rokov nepochopili jeho život a dielo a pokúšajú sa okolo neho šíriť podobné nepravdy ako kedysi Holotík, teraz však z opačnej strany.

Excelentný novinár a ostrý kritik horlivých stúpencov jednotného československého národa za prvej republiky Laco Novomeský „...Slovenský vlastenec, pofrancúzštený citom, zmýšľaním i občianstvom. Prívrženec jednoty Slovákov a Čechov ako slovenskej existenčnej potreby – Čechoslovák – s náruživým odporom proti horlivosti česko-slovenských zjednocovateľov. Odporca československého zjednotenia, ktorý však nedovoľuje utvorenie samostatných slovenských jednotiek so slovenskými dôstojníkmi, a prikazuje spoločnú službu v jednotnej armáde. Odporca slovenského separatizovania sa, ktorý však úzkostlivo dbá na to, aby Slováci v zahraničnom odboji vynikali pri Čechoch odvahou a húževnatosťou, keď nemôžu vyniknúť množstvom, a tak si zaslúžili meno a miesto v tomto zápase. Dôsledný prívrženec slovenskej účasti v oslobodzovacom boji, ktorý však hovorí po amerických zhromaždeniach po česky, alebo neváhal by nechať odboju len české označenie, aby nekomplikoval vec, ktorá stála v tých časoch ponad všetky národné odlišnosti. Slovenský národovec – načo vypisovať, ako je oddaný citom i činom svojej trojmiliónovej fajte? – avšak tým istým citom a takými istými húževnatými činmi je oddaný aj Srbom, Čechom, najviacej Francúzom... Každý si môže Štefánika prisvojiť: konzervatívec i pokrokár, veriaci i bezbožník, šovinista i protinacionalista, Čechoslovák i separatista, keď pri dobrej vôli spočinie na vonkajšom vzhlade jeho činov a na literách jeho slov... Slovenského patriota zavrhuje Francúz Štefánik; odrodilého svetoobčana jeho národné povedomie. Nacionálny egocentrizmus popiera jeho svetovosť, proti svetáckosti polemizuje jeho horúci vzťah k Slovensku. Čechoslováctvu odporuje jeho dôraz na svojráze a odlišnosti Slovákov a Čechov, slovenskému čechofóbskemu separatizmu zas prízvuk, ktorý kládol na osudovú spolupatričnosť oboch národov. Reakčnú regresívnosť pranieruje jeho pokrokárstvo; zasmušilých pokrokárov zas jeho konzervatívnosť.

*Katolíckej neznášanlivosti môže prekážať jeho protestantstvo, evanjelickú úzkoprsosť popiera tým, že prvý začal styky nového štátu s Vatikánom...*<sup>22</sup>

Iný veľký Slovák, prvý slovenský predseda vlády v Československu a zhodou okolností Štefánikov menovec, Milan Hodža, o pripravovanej Štefánikovej soche v Bratislave v roku 1938 napísal: „*Utešené námestie hlavného mesta Slovenska, na nábreží nášho Dunaja, čaká na svojho vznešeného hosťa, na svoju ozdobu: na pomník generála Štefánika. Kedysi hrdosť sa tam vypínal pomník cisárovnjej a kráľovnej Márie Terézie. Bol pomníkom našej poroby: hrdá a spupná kráľovná opierala sa na zbraň maďarskej šľachty. To bol náš osud. Spravodlivý beh dejín odplavil Máriu Teréziu a jej hrdý rod. Na jej miesto prichodí ktosi, kto je väčší ako ona, blíži sa ten, v kom stelesnený bol duch, čo zmietol zo sveta Habsburgovcov a celý ten spráchnivý svet. Lebo taký je beh sveta, že začína sa nová história. Padol Habsburg a ešte i mŕtvy vládne a dejstviuje Slovák – Kopaničiar z Košarísk... Štefánikov nehynúci testament je teda v tom, že je Slovensko a slovenský duch rovnocennou a integrujúcou zložkou v československej štátnej politike a v československom duchovnom živote... Štefánikova pamiatka Slovákom hovorí: Vy nie ste maličkí, vám slobodu nikto nedaroval, my sme si ju vydobyli spojenými silami... slovenské oslobodenie je nerozlučne na večné veky spojené s menom a s prácou generála Štefánika.*“<sup>23</sup>

Ničím neopodstatnené útoky na Štefánikov pomník v Bratislave, petícia proti jeho postaveniu a umiestneniu, množstvo zavádzajúcich článkov o hrdinovi nie v leteckej kombinéze, ale „v montérkach“ (!) a súčasne zamlčujúcich, že Štefánik má na Slovensku, okrem iného napríklad v Trenčíne, Komárne a aj v samotnej Bratislave dnes už aj množstvo sôch a búst v generálskej uniforme, protestné zhromaždenie v Bratislave proti inštalovaniu sochy - to všetko namiesto vďaka predovšetkým generálovi Štefánikovi a potom tým, ktorí sa o obnovu pomníka zaslúžili nielen svojím dlhoročným úsilím ale aj finančnými príspevkami, hovoria názorne o vnímaní a znalosti vlastných dejín organizátormi týchto kampaní.

Napriek tomu všetkému nábrežie Dunaja pred novým Slovenským národným divadlom v Bratislave zdobí od 4. mája 2009 dôstojný pomník generálovi Milanovi Rastislavovi Štefánikovi, popri Tomášovi Garrigue Masarykovi a Edvardovi Benešovi ďalšiemu členovi trojhviezdia zakladateľov Československej republiky. Organizátori slávnosti naplánovali odhalenie pamätníka presne na 90. výročie tragickej smrti Štefánika. Pomník má podobu

---

<sup>22</sup> Novomeský to napísal v recenzii dvojzväzkového zborníka dokumentov o Štefánikovi, ktorý redigovali: Š. Osuský, B. Pavlů, L. Bartušek, J. Smrek. Vydal L. Mazáč v Prahe 1938. NOVOMESKÝ, Laco. *Pri pomníku známeho vojaka*. In: *Publicistika zväzok IV, 1938-1944, Slávnosť istoty, Výber zo statí a príspevkov o kultúre a umení 1938 - 1944*, Nakladateľstvo EPOCHA, Bratislava 1970, s. 163 – 165. Vyšlo pôvodne: In: *Elán IX (1938–1939)*, č. 4, december 1938, 3 - 4 pod pseudonymom Pavel Havran.

<sup>23</sup> HODŽA, Milan. *Štefánik – nová história*. In: *Štefánik. Kniha prvá: spomienky a postrehy*. Redigovali: Štefan Osuský a Bohdan Pavlů. Mazáč, Praha—Bratislava 1938, s. 7–10.

pylónu pred ktorým stojí 7 a pol metrová, 6 a pol tony vážiaca, bronzová socha Štefánika. Na prednej časti podstavca je plaketa s menom, hodnosťou, titulom a funkciami Štefánika a na zadnej strane tabuľa s textom Pittsburskej dohody. Na vrchole pylónu je kráčajúci lev prednou nohou chrániaci štít s malým znakom Československej republiky. Lev je 4 metre vysoký, 5,5 metra dlhý, váži vyše 6 ton a je pôvodnou súčasťou súsošia z roku 1938.



Pamätník je na mieste, kde už čoskoro otvoria nové námestie štvrte Eurovea. Táto luxusná štvrť s bytmi, obchodmi, kancelárskymi priestormi a reštauráciami má dať Bratislave novú životom kypiacu, časť mesta. Aj z tohto dôvodu je dobre, že pomník stojí práve tu a nie niekde bokom. Socha je otočená čelom k Dunaju, lev, ktorý symbolizuje československé légie, sa pozerá k prístavu. Sochu zhotovili podľa tretinového originálu Kafkovej sochy, ktorú zapožičala Česká Národná galéria. Táto socha stojí v Prahe pri Petřínskej hvezdárni a druhá je vo Francúzsku. Podľa vyše dvojmetrovej predlohy v tridsiatych rokoch vytváral originál monumentu aj Kafka. Oživenie pomníka si vyžiadalo v prepočte 1,03 milióna eur, samotná socha stála asi 365.000 eur. Prispeli na ňu mesto Bratislava, ministerstvo kultúry, Úrad vlády, súkromní sponzori a aj obyčajní ľudia dobrovoľnými príspevkami dvoch percent zo svojich daní. Pod sochou sa stretli predstavitelia Slovenskej a Českej republiky, prítomný bol aj zástupca Francúzska a ďalší oficiálni hostia. Samotnú slávnosť otvorili prelety šiestich prúdových stíhačiek Ozbromených síl slovenskej armády, delové salvy a slovenská hymna.



Predseda slovenskej vlády Robert Fico vo svojom slávnostnom prejave okrem iného vyzdvihol Štefánikove zásluhy v spoločnom boji Čechov a Slovákov za slobodu a za spoločný štát, od ktorého viedla dlhá cesta až k 1. 1. 1993, keď sa naplnil sen o slobodnom Slovensku, dnešnej Slovenskej republike. V minulosti Slováci svojim dejateľom nemohli odhaľovať pomníky a stavať sochy, toto im umožnil až vznik Československej republiky, o ktorú sa budovaním československých légii a svojou diplomatickou činnosťou významne zaslúžil aj Štefánik. Na rozdiel od popletených publicistov, ktorí svojimi príspevkami prejavili absolútnu neznalosť dejín i života a významu Štefánika, našli sa našťastie ľudia, ktorí na tieto súvislosti upozornili či už v publikáciách alebo priamo na slávnosti odhalenia Štefánikovej sochy. Premiér poďakoval príslušníkom iných národov – Francúzom, Talianom, Srbom, Američanom, ktorí umožnili Štefánikovi jeho pôsobenie v prospech oslobodenia Slovákov. **„Ďakujem najmä bratom Čechom za to, že pomáhali Štefánikovi naplniť tento sen,“** zdôraznil slovenský premiér, podľa ktorého je pomník, táto socha slovenskej slobody, venovaný slovenskej mládeži. Pomník *„predstavuje silné a nezlomné puto, ktoré spája navždy v jednom osudovom spoločenstve Francúzsko a Slovensko. Nech žije francúzsko-slovenské priateľstvo,“* povedal na slávnosti štátny tajomník francúzskeho ministerstva obrany Jean-Marie Bockel. Českú republiku pri odhalení pomníka zastupoval námestník ministra obrany ČR Ing. František Padělek, ktorý stručne ale výstižne zhodnotil životné dielo „slovenského Ikara“ - Štefánika. Jeho *„pomník sa podobá na pečatidlo, ktoré vytláča len to najpodstatnejšie. Je to spomienka na heroickú dobu v ktorej urobili slovenský i český národ historické rozhodnutie. Štefánik má preto svoje miesto aj v českých dejinách,“* zdôraznil rečník z Prahy. Na slávnosti prehovoril aj predseda Nadácie Milana Rastislava Štefánika prof. Ing. Ján Fúška, podľa ktorého je obnovenie pomníka aktom spravodlivosti voči Štefánikovi i voči československým légiiam a zároveň aj pripomienkou vzniku našej štátnosti

v rámci ČSR. Fуска poďakoval aj všetkým, ktorí sa podieľali na realizácii diela – od majiteľov autorských práv českého sochára – priateľa M. R. Štefánika – Bohumila Kafku, cez robotníkov, architektov, sochárov a reštaurátorov až po podniky ako Doprastav, samosprávu mesta Bratislavy a vládu slovenskej republiky. Obnovenie pomníka podporil aj český Metrostav a zhotovili ho zlievači firmy DSB Euro Blansko, ktorí na diele pracovali celý rok. A tak sa na novej Štefánikovej soche symbolicky podieľali spoločne Česi, Moravania i Slováci, tak ako pred viac ako 90 rokmi spoločne bojovali **za slobodnú Československú republiku**.

Pomník a socha, dielo českého sochára Bohumila Kafku, bola odhalená pôvodne v roku 1938 a stála na dnešnom námestí Ľudovíta Štúra v miestach kde teraz stojí súsošie Štúrovci. Traduje sa, že keď nacistické Nemecko obsadilo bratislavskú Petržalku, z druhého brehu Dunaja bolo dobre vidieť leva na pylóne. Zbadal ho pri návšteve Petržalky aj Adolf Hitler a údajne vyslovil vetu: **“Stefanik kann bleiben, aber die Katze muss weg!”** Už v roku 1940 bol z pomníka odstránený lev a neskôr sa zlikvidoval aj pylón. Socha tam stála až do roku 1954, kedy bola na príkaz komunistov zlikvidovaná a je stratená. Pravdepodobne ju roztavili. Pylón s levom chrániacim československý štátny znak bol v roku 1988 znovu postavený pred Slovenským národným múzeom ale bez Štefánikovej sochy ako Pamätník československej štátnosti. Pri ňom sa konávali oslavy 28. októbra, naposledy v roku 2008. Po zmene režimu v roku 1989 vznikla čoskoro v Bratislave súkromná Nadácia Milana Rastislava Štefánika, ktorá si za jeden z hlavných cieľov stanovila obnovenie pomníka. Podľa slov predsedu nadácie Jána Fuskú to úsilie trvalo 15 rokov. Konkrétnejšie kroky sa začali podnikať po tom, ako sa k myšlienke obnovenia pomníka postavila kladne aj mestská samospráva a vláda Slovenskej republiky. Základný kameň pre pomník položili pred piatimi rokmi. Dielo by malo verejnosti slúžiť až od roku 2010 nakoľko v okolí ešte prebiehajú stavebné úpravy. Z toho dôvodu bol priestor pri slávnosti jeho odhalenia ohradený a pre verejnosť neprístupný, aby sa predišlo úrazom. Vzhľadom nato, že sa v súvislosti s pripravovaným odhalením Štefánikovho pomníka vyskytli a ešte stále sa opakujú aj dosť nechutné kampane proti tomuto dielu, nebude na škodu pripomenúť si niekoľkými slovami symboliku tohto pomníka. Treba pochváliť iniciatívu Nadácie Milana Rastislava Štefánika, ktorá nato včas pamätala a pripravila v tejto súvislosti aj dvojstránkový propagačný materiál, ktorý okrem vizualizácie pomníka vysvetľuje aj jeho symboliku. Z textu tohto materiálu uvádzam najdôležitejšie časti:...*“Štefánik je stvárnenný ako letec v uniforme, v akej prilietal do oslobodenej vlasti. V tejto podobe **pripomína národu jeho aktívny boj za slobodu a vytvorenie ČSR**, prvého slobodného, spoločného a demokratického štátu Slovákov a Čechov. Jeho predsunutá pravá noha na soche naznačuje **vykročenie vpred do novej budúcnosti**. Listina, ktorú drží v pravej ruke je **symbol dobrej správy**, ktorú prinášal (Pittsburská dohoda?). Uniforma pilota pripomína tiež **jedinečnosť** v tom čase rozvíjajúceho sa*

letectva... *Mohutný pylón, ktorý stojí za Štefánikom symbolicky pripomína armádu legionárov, z nich niekoľko tisíc padlo aj pri oslobodzovaní Slovenska. Lev umiestnený na vrchu pylónu nie je lev heraldický, ale znak légii, ktorý navrhol sám Štefánik. Je to symbol odvahy, statočnosti a nebojácnosti. Predná noha leva položená na štátnom znaku naznačuje pripravenosť legionárov brániť nový štát ... Znovupostavenie pamätníka považujeme za akt historickej spravodlivosti oproti Štefánikovi a tiež ako spomienku na vznik našej štátnosti v rámci ČSR. Je to tiež znak odmietnutia mníchovského diktátu i viedenskej arbitráže, ktoré podnietili postupnú likvidáciu tohto pamätníka.*“

Okrem pamätníka M. R. Štefánika v Bratislave bola jeho najväčším pomníkom mohyla na Bradle, dielo Dušana Jurkoviča z roku 1928.<sup>24</sup> Za prvej ČSR bola mohyla starostlivo opatrovaná - navštevovali ju štátnici a vojenský hodnostári. Aj v časoch vojnového slovenského štátu na nej vždy 28. októbra zaviala československá zástava. Čo Bradlo znamená, čo by malo znamenať, pre Slovákov vystihol 10. februára 1938 človek, ktorý Štefánika v posledných rokoch jeho života najviac poznal a najviac s ním spolupracoval, jeho najbližší nadriadený generál Maurice Janin: „*Služby, ktoré vykonal Štefánik, núkajú uvažovať o všetkých tých, ktoré by ešte bol mohol vykonať v budúcnosti. Pri pomyslení na jeho koniec, na ten zášľah blesku v plnom polete, zaleje dušu horkosť... Keď Slováci zodvihnú oči k pomníku, ktorý venčí vrcholec Bradla, pohľad na hrob ich slávneho krajana im oživí v srdciach bolesť nad jeho stratou. No do tohto žiaľu mieša sa aj pocit hrdosti. Povedia si: Okolnosti a pomery zabránili mnohým nám zúčastniť sa na bojoch za slobodu, jednako dali sme nemálo, dali sme jedného z troch vodcov, ktorí – ako voľakedy Švajčiari v Gurtli – prisahali, že zvíťazia nad tyranstvom Habsburgovcov a i oslobodili národ.. Táto hrobka je majákom pre celú Československú republiku. Ona symbolizuje život oddaný myšlienke samostatnosti a predovšetkým šíri výzvu zachovať jednotu, ktorej bol Štefánik vždy apoštolom.*“<sup>25</sup> V roku 1939 sa na spomienku 20. výročia Štefánikovej smrti chystal na Bradlo aj predseda vlády Vojtech Tuka, ktorý tu chcel predniesť slávnostnú reč. Výbor na prípravu osláv však poslal do Bratislavy protest, v ktorom uvádzal, že nemôže prevziať zodpovednosť za priebeh osláv a Tukovu bezpečnosť a žiadal, aby rečníka vymenili. V predvečer osláv štyria občania Košarísk – Štefánikovho rodiska – vyvesili pred vchodom na mohylu tabuľu s nápisom: „**Kto si rúcal to, čo Štefánik budoval, nevkrôč sem, lebo toto miesto pre každého verného Slováka sväté!**“ A Tuka neprišiel...

Ako som uviedol, aj dnes sa pohrobkovia Tuku k Štefánikovi hlásia a jeho dielo síce už nebúrajú, ale aspoň dehonestujú zásluhy Československa o emancipáciu slovenského národa. Je totiž mimo akejkoľvek diskusie, že ČSR

<sup>24</sup> Je vcelku málo známe, že jednu z dvoch firiem, ktoré mohylu na Bradle postavili, Fy Ing. Jaromír Schwarz a spol., Praha, vlastnil vnuk hudobného skladateľa Bedřicha Smetanu, Ing. Jaromír Schwarz. Čechov a Slovákov, naše dejiny a kultúru, spájajú tisíce viditeľných i neviditeľných spojív.

<sup>25</sup> JANIN, Maurice. *Mysliac na Štefánikov hrob*. Ref. 22, s. 11–12.

– náš spoločný štát, potrebovali Slováci oveľa viac ako Česi a aj im pomohol podstatne viac ako Čechom. Naša súčasná slovenská štátnosť na československú štátnosť nadväzuje a bez Československa by nebolo ani Slovenskej republiky. Štefánik sa o vznik ČSR zaslúžil naozaj veľmi významne a tak pomáhal klásť základy aj našej dnešnej slovenskej štátnosti.

-----

Ferdinand Vrábel, člen Jednoty ČsOL Český Brod  
Fotografie autor